

Към културата на лъжата в масовизираното общество

Николай Ангелов Ценков

Докторант, ЮЗУ „Н. Рилски“, n_tsenkov@abv.bg

Towards the culture of lies in massified society

Nikolay Angelov Tsenkov

PhD Student, South-West University ‘N. Rilski’, Philosophical Faculty,

n_tsenkov@abv.bg

Abstract: *The article focuses on the culture of lies as a social phenomenon. The connection between it and relativism, in its extreme modern form, has been studied. The text focuses on the "Overton window", which aims to make the unthinkable – possible, acceptable and universally valid. The steps in opening this "window of acceptable options" are traced: tolerance, creating euphemisms for the unthinkable, belonging to the herd, the illusion of authority, legal legitimacy. Other techniques of lying are also presented. Among them the main ones are: terror with oblivion and terror on memory.*

Keywords: *culture of lies, truth, relativism, techniques of lies*

Резюме: *Статията е фокусирана върху културата на лъжата като социално явление. Изследвана е връзката между нея и релативизма, в неговата крайна съвременна форма. Текстът акцентира върху „прозореца на Овертон“, чиято цел е превръщането на немислимото във възможно, актуално и общовалидно. Проследени са стъпките при отварянето на този „прозорец на възможностите“: толерантност, създаване на евфемизми за немислимото, принадлежност към стадото, илюзията на авторитета, законовата легитимацията. Представени са и други техники на лъжата, сред които основните са: терорът със забрава и терорът върху паметта.*

Ключови думи: *култура на лъжата, истина, релативизъм, техники на лъжата*

Пропагандното изопачаване на истината далеч не е ново изобретение. Още в „Държавата“ на Платон четем: „Изобщо, няма да позволим да се говори, че някой

потомък на бог или герой би дръзнал на извърши някое от ужасните или неблагочестиви дела, които днес лъжливо им се приписват, ами ако трябва и *със сила ще накараме поетите* (курсивът е мой – Н.Ц.) да казват, че тези дела не са техни, или че те не са божи деца. Няма обаче в никакъв случай да им бъде позволено да казват, че те са божи деца, и са извършили ужасни дела“ (Платон, 2015: 120). А. Тойнби отчита, че дори и *в утопията на Платон, както и в Аристотеловата („Държавата“ и „Закони“ на Платон и двете последни книги от „Политика“ на Аристотел) поставяната цел е не щастието на индивида, а стабилността на общността. Платон обявява забрана на поетите, каквато би могла да прозвучи в устата на надзирател в Спарта. Той апелира за всеобща цензура над „опасните мисли“, каквато намира по-късен паралел в комунистическа Русия, националсоциалистическа Германия и шинтоистка Япония.* (Тойнби, 2001: 217-218) Твърдение, повторение и заразителност – известни са ни техниките за генериране и консумиране на лъжата, завещани още от Густав Льобон.

Лъжата като социален факт

Какво е днешното ново тогава?

Според нас в това, че *културата* на лъжата, а не *самата лъжа* се установи като социален факт. Лъжата днес, за разлика от други епохи, не е наложена от някой диктатор или демагог, на когото тълпата лековерно се е доверила. Разликата идва от там, че вече е под съмнение дали съществува каквато и да е било истина, която да може със сила да се затаи или коварно да се изопачи. Така и лъжата вече не е силово налагана, а доброволно приета. Веднъж настанила се в главите на достатъчно на брой интеферентни хора тя се превръща *в социален факт, в култура*. Истината днес е обявена за напълно субективна категория, едва ли не въпрос на вкус (по Фром). Нейното търсене се заклеява като нелепа аспирация, либералната порода на новия човек се задоволява с повърхностен пробабилизъм. В магическия реализъм на Габриел Гарсия Маркес намираме удачен пример за делюзията на нашето съвремие. В книгата му „Есента на патриарха“, президентът на републиката, описан като тиранин на шега, който никога не е знаел кое е лицето и кое opakото на живота, на неопределена възраст между 107 и 232 години, споделя механизма на социална верификация на лъжата: „...нямало значение дали нещо тогава не е било истина, дявол да го вземе, с времето ще стане“ (Маркес, 1976: 149).

Културата на лъжата не идва *ex nihilo*. Чистият разум е отдавна погребан, но след него се раждат и вече десетилетия наред властват други вкаменени философски традиции, налагащи онзи краен субективизъм, според който всяка истина е истина само за определен субект. Този *култ към възприятието* е в основата на културата на лъжата. Първата стъпка бе размагьосването на езика – възврат към първобитен ритуал на очевидното. Актът на речта и актът на мисълта вече не са тъждествени. Умъртвяването на *logos-a* (слово, но и смисъл) е пречупването на неговата смислова, семантична и рационална еволюция, смаляването му до оръжие за убеждаване *от тези, от които искаме да бъдем убедени*.

Тази празнота беше запълнена от визуалния примат на образите. Мисленето (*logos-a*) бе изместено от възприятието. Очите (а не мозъка) станаха главния човешки орган. Чрез тях в пролуките на битието се настаняха полезни тук-и-сега измислици (образи-идеи). Масовият човек заживя удобно в един пихтиест свят на когнитивна лекота, задвижван от следния закон: „Онова, което виждате, е всичко, което е“ (вж. подр. Канеман, 2012: 113-117). Този възврат в световъзприемането има свой корен. Холандският културен историк Йохан Хьойзинха (2002) пише, че типично за залязващото Средновековие е преобладаването на сетивото на зрението. Човек мисли и се изразява чрез визуални образи, което изглежда е тясно свързано с атрофията на мисълта. Противоположният модус – обратното на визуалния свят, опакото на гледането – е слепотата. Именно тя създава фигурата на *ясновидеца* – онзи, който е надарен да прозира в бъдещето, да вижда без очи, именно затова „античният свят смята *ясновидеца* за сляп“ (Маклуън, 1995: 84).

Релативизмът, в неговата крайна съвременна форма, в последна сметка доведе до заличаване на всички обекти извън субекта, т.е. доведе до заличаване на истината. Днес е необходимо да напомним: щом двама души виждат един същ предмет по различен начин, то това не значи, че предметът не е един и същ със себе си. Ако много хора осмислят едно понятие чисто субективно, това не значи, че то губи есенциалния си първичен смисъл. От една страна е ясно, че една истина, ако е истина, е валидна изначално. От друга не всички съумяват да я открият или приемат, или пък им се отдава само в определено историческо време. Но двете твърдения са независими и едното не отменя другото.

Днешният човек-маса заживя в свят на субекти без обекти, масовият Аз погълна света, без да държи сметка, че дори и субективността е обвързана с наличието на обекти. Какви обекти? Близки, мислими, автентични, неразделни от Аз-а, но точно и

заради това различни от него. Съществуването е *съ-съществуване* със света, с *моите* и с външните обстоятелства. Но за да станат *мои* обстоятелствата аз трябва да ги „преработя“, да ги доближа до себе си, да ги опозная. Накратко: да положа усърдие и да допринеса за разнообразието на външния свят като му дам отпечатък от моя. Така той става автентичен за мен. *Мой* свят. Предполагам, че нещо подобно е имал наум Лесинг, когато в избора между „да имаш истината“ и „да търсиш истината“ е предпочитал второто. Какъв обаче е стимулт на човека-маса да „търси истината“ при положение, че непрестанно му се втъпява, че такава не съществува?

Откритията, които можем да наречем истинни са в основата на съ-съществуването ни със света. То не е пасивен процес, а практикуване на идеи, грижа за изборите ни, разгадаване на *истини*. Така животът – без да се извисява до свръхчовешкото – става собствено човешки. Обратно – тоталното уравниване между вътрешния и външния свят изправя съвременния човек в ситуация на изначална несигурност поради липса на каквато и да е референтна точка. Тъй като всеки субективен смисъл е ограничен, антропоцентричен и релативен по отношение на живота, ако следваме докрай принципите на субективизма, неизбежно ще затънем в плаващите пясъци на екзистенциалния нихилизъм. Такова сътресение на смислеността води към стагнация на живота. „Тъй като сътресението на дадения смисъл – обяснява Я. Паточка – идва едновременно с опита за битието като за това, което не може да бъде смятано за никакво съществуващо, нихилизмът лесно може да се формулира като антиномия на битието и смисъла: опитът от изплуващото битие би станал едновременно опит на категоричната безсмисленост на съществуващото“ (Паточка, 1994: 75).

Проблемът с днешната култура на лъжата не е как този или онзи вижда истината. Същинската заплаха е в това, че *никой вече не иска да я вижда*, никой не се интересува от истината, не я търси. Не само, че може да се живее без нея, нещо повече – без нея се живее удобно. Ето, че вече се разкрива айсберга на лъжата над морското равнище: тя не е opakото на истината, не е подмяна или изопачаване, тя е цялостната *липса на истина, на каквато и да било истина*. Всичко е истина и нищо не е. Тази култура не е метод за възприятие, а тип човешко светоусещане. Не значи да лъжеш, да си приел живот в лъжа (по Хавел), значи да си приел живот без истина, без собствено разгадана истина. Може да кажем, че културата на лъжата е *култура на отсъстваща истина*. При нея всеки може да си служи с „дяволски език“, който се чете еднакво отпред назад и отзад напред, от ляво на дясно и от дясно на ляво (Угрешич, 1999). А

умореният хипермодерен свят, свикнал да живее без истини, с отегчение и напрежение едва установява координатите: всички лъжат и едновременно всеки казва истината. Изоставянето на фактите е отстъпление от истината. Ако нищо не е вярно, тогава никой не ще може да критикува властта, защото няма основа, върху която да стъпи. Ако нищо не е вярно, всичко е само спектакъл. Пост-истината е пред-фашизъм.

Културата на лъжата има свой собствен живот в социалната действителност, поради една много важна причина. Тя спомага за изграждане на един паралелен фантазен свят на съвременния масов човек – този у когото е налице дефицит на екзистенциално любопитство и въображение. Информационната репресия е предпоставка за ценностен обрат, който едновременно обърква, но и устройва масите, понеже при тази социална редукция – заличаването на личния живот, заличаването на идентичността, амнезията, неволната (или умишлена лъжа) – се превръщат в защитна реакция, която позволява бързото и безпроблемно приемане на новата идентичност.

Когато всички ценности са с размити физиономии, всичко може да бъде сметнено за ценност. Когато няма критерий за истинност, няма и маркер за значимост, за посредственост, за низост или извисеност. Човекът-маса не се противопоставя на лъжата, дори и когато я съзнава като такава, защото тя утвърждава неговите фиктивни възприятия. Реалността е често трагична в нейната радикалност, докато лъжата е удобна, тя създава паралелни светове – щом е мислима, тя става възможна и действителна. Измислицата пригажда фикцията към масовия човек (тъй както шизофреникът нагажда действителността към собствения си свят), докато обратното – сътворяването на радикалната действителност, детерминирана от неизбежни житейски избори, е старателно избягвана от днешния човек-маса. Това е въпрос колкото социологически, толкова и нравствен.

Техники на лъжата: прозорецът на Овертон, терорът със забрава, терорът върху паметта

Схематично ще посоча само някои вече от утвърдени техники на лъжата.

Една от тях е „прозорецът на Овертон“, който бе широко отворен от съвременния либерализъм. Неговата основна задача е „допустимото“ да бъде изместено от „нормалното“. А какво е „нормално“ днес никой не може да каже, защото всичко е „нормално“. Така и могат да се налагат всякакви „ценности“, които преди са били дори немислими (еднополови бракове, смяна на пола, детска евтаназия, унищожаване на паметници на „бели расисти“). Във всяко общество съществува т.нар. „прозорец на

възможностите“, през който „немислимото“ става отворена за широко обсъждане „актуална политика“, заживява в масовото съзнание и в последна сметка се превръща в правна норма, т.е. действително и общовалидно. Технологиите за придвижване на прозореца на Овертон се базира на следните стъпки, по които върви доскоро „немислимото“:

1. Толерантност (съобразяване със свободата на убежденията);
2. Създаване на евфемизъм за „немислимото“ (за преодоляване на вътрешната съпротива);
3. Принадлежност към стадото (за безопасност и осигуряване на уважение);
4. Илюзията на авторитета (който поема върху себе си нашите терзания);
5. Законно – значи правилно (законовата легитимация пречупва и последните съпротивителни сили на индивида).

С преминаването през всеки един от етапите „прозорецът на възможностите“ се отваря все по-широко, докато накрая през него може да влезе и най-отблъскващата нелепост. Крайната цел на културата на лъжата е дехуманизацията – да направи нормално и приемливо това, което по-рано нормите на човешкия морал не са допускали.

Друг стратегически подход за установяване на културата на лъжата според Д. Угрешич е „терорът със забравата (принуждават ви да забравите онова, което си спомняте!) и терорът върху паметта (принуждават ви да си спомните това, което не си спомняте!)“ (Угрешич, 1999: 96). Политиците на *неизбежността* и на *вечността* умело използват този подход (вж. подр. Snyder, 2017). Примери от България: принудителното колективно забравяне за извращенията на комунистическия режим (не особено отдавнашен), от друга страна: насилственото масово спомняне за славните страници от историята ни – да речем създаването на славянската писменост преди 11 века, писменост, която днес е по-скоро украшение на паметта, отколкото предназначение в настоящето (вж. подр. <https://alpharesearch.bg/post/655-povodite-za-nacionalno-samochuvstvie-na-bulgarina-sa-v-istoriata.html>).

В масовото общество *паметта* лесно се моделира, всъщност тя става безполезна, да кажем директно – излишна. Приемаме този колективен транс за нормален. Какъв е смисълът масовият човек да помни нещо, след като в следващият момент, по-бързо от времето, необходимо за нейното осмисляне, връхлита нова информация? А ако не е нова, тя е прекроена стара (make-remake; shape-reshape; cover-recover). Тук става дума не само за информацията като поток от факти, а за процес на

колективно заличаване на памет – след минута „водещата“ новина вече е изместена от следващата такава; след няколко часа публикация във Facebook вече не е актуална, след седмица музикалният хит (базиран върху кавър) вече има свой кавър, всяка вечер телевизията ни предлага нова серия от безкрайния сериал, която зрителят може спокойно да гледа, дори и без да е следил предходните епизоди. Докато способността да помниш е ограничена, то възможността да забравяш е безлимитна.

Аналогичен е процесът с генерирането на спомени. Скандалът на забравата безмилостно бива продължаван от скандала на припомнянето. Първо паметта се „изтрива с гумичка“, за да може на вече празното място, на „чистата дъска“ да се фабрикува грижливо подбран „спомен“. Всичко се случва бързо, но всъщност нищо не се случва – „връхлита ни вълна след вълна, но така и никога не виждаме океана“ (Snyder, 2017: 60). Понеже „новото“ е нищо повече от префасонирано „старо“, паметта става излишна. Може да се доверим на думите на Умберто Еко по повод тази информационна амнезия, според който „забравяме не поради отнемане, а поради натрупване, не чрез произвеждане на отсъствие, а чрез умножаване на присъствие“ (Еко & Migiel 1988: 260). Утвърждава се следното правило: споменът не е отрицание на забравата, споменът е форма на забравата. Сходно е онова умишленото и насилствено забравяне и спомняне, което тоталитарните режими грижливо са поддържали. Това откъсване от реалността Хана Арент преди нарече „дупки на забравата“. Днес ги наричаме „алтернативни факти“.

Заклучение

В крайна сметка основната цел (и изход) в културата на лъжата се оказва необходимостта да се вникне в безсмислието на всичко. Крайният замисъл е да се утвърди правилото, че явленията се обясняват чрез тяхната патология, висшето – чрез низшето. Да се демонстрира, че универсумът е една абсолютна небивалица, *quid pro quo*. Културата на лъжата всъщност няма за цел да убеждава или да кара съвременния масов човек да вярва в нещо, точно обратното – *тя цели да накара хората да вярват във всичко, и в последна сметка – в нищо.*

Използвана литература:

1. Канеман, Даниъл. 2012. *Мисленето*. София: Изток-Запад.
2. Маклуън, Маршал и Ерик. 1995. *Закони на медиите*. София: УИ. Св. Кл. Охридски.
3. Маркес, Габриел Гарсия. 1976. *Есента на патриарха*. София: Народна култура.

4. Паточка, Ян. 1994. *Еретични есета за философията на историята*. София: Валентин Траянов.
5. Платон. 2015. *Държавата*. София: Издателство на Нов български университет.
6. Тойнби, Арнълд. 2001. *Изследване на историята*. т. I. София: Захарий Стоянов.
7. Угрешич, Дубравка. 1999. *Култура на лъжата*. София: Стигмати.
8. Хьойзинха, Йохан. 2002. *Залезът на Средновековието*. София: Панорама.
9. Snyder, Timothy. 2017. *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. London: The Bodley Head.
10. Eco, Umberto and Migiel, Marilyn. 1988. An Ars Oblivionalis? Forget It!//*PMLA*, Vol. 103, No. 3 (May, 1988), pp. 254-261.

References:

11. Kaneman, Danial. 2012. *Misleneto*. Sofia: Iztok-zapad.
12. Makluan, Marshal i Erik. 1995. *Zakoni na mediite*. Sofia: UI. Sv. Kl. Ohridski.
13. Markes, Gabriel Garsia. 1976. *Esenta na patriarha*. Sofa: Narodna kultura.
14. Patochka, Ian. 1994. *Eretichni eseta za filosofiata na istoriata*. Sofia: Valentin Trayanov.
15. Platon. 2015. *Durzhavata*. Sofia: Izdatelstvo na Nov Bulgarski Universitet.
16. Toinbi, Arnuld. 2001. *Izsledvane na istoriata*. т. I. Sofia: Zaharii Stoyanov.
17. Ugreshich, Dubravka. 1999. *Kultura na luzhata*. Sofia: Stigmati.
18. Hiozninha, Iohan. 2002. *Zalezut na Srednovekovieto*. Sofia: Panorama.
19. Snyder, Timothy. 2017. *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. London: The Bodley Head.
20. Eco, Umberto and Migiel, Marilyn. 1988. An Ars Oblivionalis? Forget It!//*PMLA*, Vol. 103, No. 3 (May, 1988), pp. 254-261.